

DANIEL FRASER

På gamla kyrkogården vid Motala Kyrka står en gravsten vars inskription lyder:

" In memory of Daniel Fraser, engineer to the Motile Works from their founding 1822 up to 1843. Born in Scotland 1787, died at Charlottenborg 1849."

Släkten Fraser härstammade från de skottska högländerna och var kända redan på 1200-talet. Männen lär ha haft påfallande "skönt" utseende! Historien berättar att klanen Fraser i juni månad 1544 kämpade och stred mot klanen Mac Donald. "Battle of shirts", männen stred nämligen i bara skjortan på grund av den rådande hettan. Efter en blodig kamp överlevde endast fyra Frasers i någorlunda "helt skick"-släkten bevarades dock då inte mindre än 70 Fraserkvinnor var havande!

*****

Daniel Fraser föddes den 5 November 1787 i Antrim, grevskapet Roxbury där fadern var snickare och kvarnbyggare. Efter skolgången utbildades Daniel till mekaniker hos företaget Benchester. Han ingick äktenskap år 1815 med sin syssling Agnes Story, vilken var dotter till en bok- och pappershandlare i Chester.

Fraser fortsatte sin utbildning bl.a. hos Henry Mandslay i London - ett företag som konstruerade kuggskärningsmaskiner och svarvstolar för gängning. Handslay var en plantskola för med tiden berömda industrimän. Kipphyveln, ånghammaren, standardisering av skruvar och muttrar var bland de tekniska landvinningar som här uppstod.

Engelsk teknologisk industri var ju världsledande vid den här tiden. Daniel Fraser bevistade föreläsningar vid "The association of civil Engineers och här var den berömda kanalbyggaren Thomas Telford ordförande. Telford kallades till Sverige år 1809 för att göra kostnadsberäkningar till Baltzar von Platens Göta Kanalprojekt, som godkändes av Sveriges Riksdag år 1810 och von Platen blev därefter ordförande i direktionen för "Göta Canalbolag". Daniel Fraser var i tjänst hos firmen Bryan Donkin & Co London, ett företag som von Platen inköpte ett ångmudderverk av samt annan teknisk utrustning, bl.a. svarvar. På Telfords rekommendation anställdes Fraser för det påbörjade kanalbygget i Sverige. Han skulle bl.a. se till att ångmudderverket, detta "tekniska under", skulle komma i drift och underhållas.

Arbetet med östgötadelen av kanalbygget påbörjades just i Motala, den 24 maj år 1810. Arbetet torde av allt att döma i början ha utförts med relativt primitiva metoder och redskap. Långskaftade spadar och ett hästdrivet mudderverk, som krävde 36 mans besättning var vad som stod till buds i inledningsstadiet. När så Fraser anlände till Motala den 22 april 1822 med ångmudderverket och annan "modern" utrustning från Donkins, innebar detta en avsevärd lättnad och rationalisering av kanalbyggandet. Frasers anställningskontrakt fastställde lönen till 210 pund sterling per år, sex dagars arbetsvecka och tio timmars arbetsdag. Vidare fri bostad för familjen fritt bränsle, fria resor (på von Platens order!). I det tvååriga kontraktet fanns bestämmelser om fri hemtransport till England av familj och bohag efter kontraktstidens utgång.

I anslutning till torrdockan, som varit på plats sedan 1815, inrättades en reparationssmedja och denna smedja skulle visa sig vara embryot till en kommande storindustri. Redan 1822 arbetade 22 man vid denna "smedja" som sedan blev den största mekaniska industrin i landet- MOTALA MEKANISKA VERKSTAD År 1827 konstruerade Fraser en mindre ångmaskin och senare en s.k. "triangelmaskin". Den tillverkades utan balans för att minska vikten och därmed bli mindre kostsam. Fraser tog patent på denna. Den storartade expansionen på olika tekniska-mekaniska områden som efterhand utvecklade Motala Verkstad till landets mest tongivande industri, skall inte här redovisas. Krönikan avser endast att ge en bild av Daniel Frasers verksamhet och livsöde, som avslutades på Charlottenborgs slott år 1849.

Efter att Frasers två-årskontrakt löpt ut skrevs det undan för undan nya sådana mellan honom och Canalbolaget-ett bolag som fortfarande var ägare till verkstaden. Vid en extra bolagsstämma åren 1833-35 (!) beslöts att Götha Canalverkstaden" skulle utbjudas till försäljning - eventuellt utarrendering. Greve Cronhielm, som var en av de större intressenterna, framhöll att industriell verksamhet som drivs för "allmännyttan" bär sig sämre än om den drivs med enskilt kapital. Ett påstående som känns igen och är lika aktuellt i dag som för 150 år sedan!

Det begärda priset sattes till 200.000 Rdr plus 90.000 för inventarier. Daniel Fraser försökte vid flera tillfällen att förvärva den industri han byggt upp och organiserat och som i så hög grad bar hans signum. Hans bud löd på 150.000 Rdr med avbetalning 15.000 per år och med 2 % ränta, ett anbud som han senare ökade till "full betalning på 4 år med 5 % ränta. Anbudet är daterat år 1835 och undertecknat av honom själv och sönerna Alexander och Robert. Den presumtive köparen hade att iklä sig en del sociala skyldigheter gällande arbetare och tjänstemän - nämligen att hålla skolmästare och läkare - Alla anställda hade fri läkarvård och i åtagandet ingick även "omsorg om verkstadens fattige så att dessa inte skulle komma att ligga kommunen till last". Den nye ägaren hade också årlig undervisningsplikt av fyra elever från "Jernkontoret":

Daniel Frasers anbud godtogs inte men han fick ett välförtjänt erkännande för sina insatser för den svenska verkstadsindustrin, genom diplom som Vasariddare och kunde därefter därefter tituleras: "Konungens tjänare, Direktören och Riddaren, Högädle Herr D.Fraser."

Emellertid blev ett nytt kontrakt aktuellt 1841 och som skulle gälla i tre år. Här var många "snåriga" och för Fraser mindre acceptabla villkor och förordningar. En passus i kontraktet krävde att Fraser skulle hålla en av sina söner i England för att bevaka tekniska nyheter, som sedan fritt skulle överlämnas till ledningen av Motala Verkstad.

Uppenbarligen hade kontraktet upprättats på ett sätt som borde få Fraser att träda tillbaka och avgå!

Ett konsortium med majoren A.G.Odenrantz och B von Platen J:r i spetsen bildades år 1840 och som förvärvade Motala Verkstad för en summa av 200.000 Rdr.

Den nya ägargruppen ville förmodligen avlägsna Fraser från ledningen för förment vidlyftiga investeringar och projekt som varit mycket kostnadskrävande. Det gällde framförallt ångpanneverkstäder och varv i Norrköping som skulle visa sig vara mycket penningsslukande.

I sammanhanget är värt att nämna att just "Motala Varf" i Norrköping byggde den första Monitoren, världens första pansarskepp (?) ritad av Frasers efterträdare, Otto Carlsund. Den döptes till " John Ericsson".

Den 21 januari 1843 begärde Fraser sitt avsked, som omgående beviljades. Han stod dock kvar i tjänst till den 15 maj samma år då hans senaste projekt järnfartyget "Scandia" fullbordades. Fartyget var av samma typ som den utanför Jungfrun i Vättern förlista " Erik Nordevall" som dock är ett träfartyg. "Nordevall " har ju lokaliserats och väckt stort marinhistoriskt intresse. Förhoppningsvis en motalasevärdhet av " Vasadignitet" .

Ledande män i riket var väl medvetna om Frasers insatser. Baltzar von Platen skrev sålunda kort före sin död ett brev till prins Oscar och inbjöd denne att besöka Motala och "ta del av verkstadens utveckling och människornas arbete där". "Främst och viktigast är Frasers person", skriver von Platen. " Tyvärr uppskattas han till sitt fulla värde endast av mig och Greve Gyldenstolpe, som har sin egendom i närheten och på nära håll följt utvecklingen och kan ge Ers Kungl. Höghet råd och upplysningar."

Brevet avslutas: "Efter min övertygelse är det ett av de största bevis av ovanlig lycka att jag bara av en slump stötte på en man som Daniel Fraser ibland tusen dess gelikar som med mycken praktik förenade så mycken teori som hela inrättningen endast och allenast uttänkte och utförde av honom vittnar om. Han har dessutom haft mod och ihärdig het att under sju tunga år, möta och övervinna de tusentals oförutsedda svårigheter som ställts i hans väg. På denne man hänger, efter min tanke, inrättningen ännu helt under många år. Allt vad som honom personligen angår är alltså av yttersta vikt. Lycklig att dess husliga förhållanden är sådant att han har föga att önska, om honom endast sker av det allmänna och bolaget vartill han är berättigad. På ett värdigare föremål än denna familj kan Ers Kunglig Höghets välvilja och nåd ej falla....."

Brevet är daterat år 1829.

DANIEL FRASER BLIR ÄGARE TILL CHARLOTTENBORG

Överadjutanten A.G.Odenrantz hade redan år 1836 erbjudit Fraser att köpa Charlottenborg, som han själv inköpte i början av 1830talet. Odenrantz begärde 6000 pund sterling för egendomen som då bestod av två utmarker, en kvarn, elva stugor (torp) för arbetare, en såg, 663 tunnland jord, 40 kor, 20 oxar, redskap, växande gröda, uthus, husgeråd och möbler - tillsammans fem hela hemman.

"Fraser hade som den skotte han var, genom idogt arbete och sparsamhet, samlat ett ganska stort kapital och han inköpte den 30 oktober 1843 Charlottenborg.

Familjen Fraser drog sig därefter tillbaka till sitt magnifika herresäte. De hade elva barn varav fyra dog i tidiga barna år. Sonen Alexander hade grundat Fiskars bruk i Finland men hjälpte nu tillsammans med brodern Robert, fadern i driften av Charlottenborg. Dessutom startade de båda bröderna, nerströms på Charlottenborgs ägor, Motala Pappersbruk år 1855. Strömmens vattenkraft gav energi åt bruket liksom åt egendomens kvarn.

Frasers dotter Euphemia, född 1830, gifte sig med verkmästaren vid Motala Verkstad, Carl Elis Norrman. Han hade börjat som elev och avancerade med tiden till chef för AB Lindholmen - Motala Verkstad. Paret hade fem barn och sonen David blev chef för De Lavals Ångturbiner. Dottern Agnes gifte sig med Sven Almqvist som i sin tur efterträdde svärfadern som chef för Lindholmen - Motala Verkstad och Götaverken.

Södra Kanalvägen 68. "Normandie", uppfört 1854.

Bostadshuset Södra Kanalvägen 68 flyttades till sin nuvarande plats år 1854. Byggnaden uppfördes som ett enplanshus inom verkstadsområdet år 1823 och var då avsett som kontor, förråd och verkstadslokal. Huset påbyggdes till två våningar och när nytt huvudkontor byggdes flyttade man det gamla som då blev bostadshus. Den som först bodde här var plåtslagerverkmästare Carl Elis Norrman. Han gifte sig på Charlottenborg år 1854 med Frasers dotter Eleonora. Verkstadsfolket döpte huset till "Norrmandie". Norrman flyttade år 1859 till Göteborg och blev chef för Lindholmens verkstad.

CHARLOTTENBORG HADE GIVANDE AFFÄRER OCH LEVERANSER TILL MOTALA VERKSTAD

Daniel Fraser hade en mångfald uppdrag och leveranser till verkstaden och dess tjänstemän, uppgörelser och förbindelser som upprätthölls och levde kvar långt efter Frasers frånfälle. Det rörde sig bl.a. om hästtransporter, en verksamhet som inbringade rätt stora belopp till egendomen, liksom dagliga mjölktransporter till verkstadens anställda tjänstemän. Även smör, ost, mjöl och gryn levererades från gården. Bland kunderna som omnämns finns Kapten Carlsund, Doktor Malmberg, fartygskonstruktören kapten Braune, pastor Herzman och överingenjör Almqvist. Men en bokförare vid namn Kock höll sig med egen ko och arrenderade bete för sitt "kriter" av Charlottenborg för en summa av 7,50 Rdr/år! Förrådsförvaltaren Tinnerholm var också en stadig kund. Han handlade livsmedel avsedda för socknens fattiga.

Då Motala Verkstads Arbetareförening (Ringens) startade sin försäljning i oktober 1887 blev Charlottenborg dess förste leverantör. Under första månaden efter starten inhandlade föreningen spannmål för inte mindre än 2268 Rdr!

Daniel Fraser fick inte länge njuta av sitt nya liv som godspatron. Hälsan var inte den bästa, vilket handlingar vittnar om. Ett läkarintyg från 1847 berättar:

" Att Herr Daniel Fraser lider utaf dagligen påkommande anfall af Asthma (andtäppa) samt att denna åkomma högst sannolikt förvärras av hans inställelse vid nu pågående Ting. Varder härmed på mål och tjenst aflagd Embetsed, som och med denna min edliga förpliktelse så sant mig Gud hjelpe, Sin lif och själ hjelpe. Intygat Motala den 16:e September 1847."

A.Ekström Med.Dr.

Fraser var under en följd av år invecklad i juridiska spörsmål gällande markfrågor med tidigare ägarsläkter av Charlottenborg. Hans hälsa försämrades och Fraser överlät allt mer av sina verksamheter på sonen Robert. År 1849 avled Daniel Fraser på Charlottenborg. Han var vid sitt fränfälle 63 år.

Hustrun Agnes bodde kvar på Charlottenborg till dess egendomen såldes år 1858. Därefter flyttade hon till sonen Robert i dennes nyuppförda, arkitektoniskt något annorlunda byggnad, kallad " Villan". Här avled Agnes Fraser och var då 79 år. Huset " Villan" finns kvar än i dag om än i något modifierat skick och är beläget nedanför d.s.k. " Ekenäsverkstäderna".

BOUPPTECKNINGEN EFTER FRASER

Den 20 juli 1850 upprättades bouppteckning efter Daniel Fraser och beskrivs sålunda:

CHARLOTTENBORG omfattar fem hela hemman, två utmarker, såg, smedja och bränneri.

Huvudbyggnad (slottet) i två våningar med annex innehållande 10 rum. I bottenvåningen matsal, förmak och ytterligare 3 rum.

Möbler, bordsilver, linneförråd mm..I handkammaren fanns 2

vägstolar, 3 spinnrockar och två nystvindor.En kista med verktyg ritbord,2 ritbestick, vinkelhakar, färglåda och vattenpass.

I STALLET och ladugården fanns 6 hästar, 11par oxar, 36 kor,2 tjurar, 3 kalvar,22 får,9 lamm och 22 svin.

VAGN OCH REDSKAPSBODEN; 1suffletvagn, 1 droska, 1 fjädervagn,1 trilla, 1 chaise,3 slädar,12 arbetsvagnar, kärror, kälkar, plogar, harvar och två båtar. Till bränneriet hörde 42 brännvinsfat.

BEHÅLLNINGEN : Summa 81.492 Rdr samt skulder 36.377 Rdr.

I bouppteckningen nämns ett bränneri. Men det är angeläget att nämna att Fraser var en sann nykterhetsvän och att han snart nog efter övertagandet av godset, beordrade att all brännvinstillverkning skulle upphöra. En av de tidigaste nykterhetslogerna i Motala bär Frasers namn!

Närvarande vid avtäckningen av Frasers gravvård vid Motala Kyrka den 5 oktober 1850,var bl.a. ett tiotal äldre arbetare från Motala Verkstad. En av dessa gamla kämpar höll ett versifierat tal över sin forne chef:

*"Kring gravvården samlas nu männen
och åter i minnet de kalla
den hänsovne mästaren och vännen
han var som en far för oss alla...."*

Kyrkoherde A.C.Hertzman yttrade:

"Må den vård som blivit upprest över stoftet av den frejdade Daniel Fraser, den snillrike ingenjören, den store människovännen och grundläggaren av Motala Verkstad, förhöja hans framtida och eftervärld i flera avseenden viktiga och gagneliga verk. Leve hans minne i välsignelse!"

Sven Almqvist, gift med Frasers dotterdotter Agnes nämnde i sitt tal:

"Fraser har gjort Motala till ett namn med världsrykte och han genom sin insats och genom sina lärningar, som från början var jordbruksarbetare och timmermän, upplyft Sveriges hela maskinindustri och att därför hela landet borde vara tacksamma för denne skotten Frasers insatser."

*****

Under arbetets gång har kontakt knutits med följande nutida släktingar till Daniel Fraser:

Tomas Fraser, Enskede, Per Olof Almqvist, Kungälv, Sven Almqvist, Solna, Gösta Norrman, Svanesund.

De tre sistnämnda härstammar i rakt nedstigande led till Frasers dotter Euphemia.

Ovan nämnde Gösta Norrman har haft vänligheten att till Motala Museum, Charlottenborg, skänka ett inramat porträtt av anfadern Daniel Fraser.

FÖRLAGOR OCH KÄLLOR:

Artiklar av Harald Almqvist i Göteborgs Sjöfartsmuseums "Unda Maris". Svenska män och kvinnor. Svenskt biografiskt lexikon samt bidrag av Museiföreningens framlidne medarbetare, Agne Andersson,

Arne Westerberg
Motala